

HELENA BALCEREK

 <https://orcid.org/0000-0003-2030-2797>

Uniwersytet Warszawski

Styl (nie)oficjalny uczniowskich listów prywatnych

The (in)official style of students' private letters

Abstract: The article discusses the style of private letters – theoretical assumptions and genre features of this form of expression in opposition to the communicative reality of contemporary primary school students. Contemporary communication methods, tools, and platforms, such as short text messages (SMS), various instant messaging services, and smartphone applications, have definitely changed not only our conversational habits but also the form, content, and style of messages sent, and have successively transformed letter writing in the youngest generation. Writing private letters is certainly a dying art today. It is possible that one of the last situations that determine children and young people to write letters is school circumstances and requirements (separated from the communication reality and everyday needs). The article aims to present text-creating competence and the method of implementing the informal-private letter style by primary school students. The analyzed research material was collected while monitoring Polish language skills carried out among students of grades 4–7 in two primary schools in the Gniewino commune (Pomerania).

Keywords: private letter, unofficial language style, communicative situation, textual competence, primary school

Abstrakt: W artykule przedstawiono kwestię stylu listu prywatnego – założenia teoretyczne i gatunkowe cechy tej formy wypowiedzi w opozycji do rzeczywistości komunikacyjnej współczesnych uczniów szkoły podstawowej. Dzisiejsze środki, narzędzia i możliwości komunikacyjne, takie jak: krótkie wiadomości tekstowe (SMS), wszelkie komunikatory internetowe i aplikacje smartfonowe, zdecydowanie zmieniły nie tylko nasze obyczaje konwersacyjne, ale również formę, treść i styl przesyłanych wiadomości oraz sukcesywnie przeobraziły pisanie listów w najmłodszym pokoleniu. Pisanie listów prywatnych jest dziś z pewnością sztuką wymierającą. Możliwe, że jedną z ostatnich sytuacji determinujących dzieci i młodzież do redagowania listów są okoliczności i wymagania szkolne (odseparowane od rzeczywistości komunikacyjnej i codziennych potrzeb). Artykuł ma na celu zaprezentowanie kompetencji tekstotwórczej i sposobu realizacji stylu listu nieoficjalnego – prywatnego przez uczniów szkoły podstawowej. Analizowany materiał badawczy zgromadzony został podczas monitoringu umiejętności polonistycznych przeprowadzonego wśród uczniów klas IV–VII w dwóch szkołach podstawowych w Gminie Gniewino (Pomorze).

Słowa kluczowe: list prywatny, styl nieoficjalny, sytuacja komunikacyjna, kompetencja tekstotwórcza, szkoła podstawowa

Wprowadzenie

Pisanie listów jest dzisiaj sztuką zamierającą. Piszemy je sporadycznie, a w każdym razie rzadziej, niż czynili to nasi rodzice czy dziadkowie. Wszystkiemu winien jest chroniczny brak czasu, a także nasza wygoda, zmuszająca do korzystania ze środków komunikacji, które ów czas maksymalnie skracają, ale też nasze konwersacje, wyznania, listy, pozdrowienia, „emaile” niebezpiecznie standaryzują, pozbawiają intymności, a może nawet... duszy? (Szta-chelska, Dąbrowicz, 2000: 7)

Rozwój technologiczny i wynikające z tego nowe, szybsze formy komunikacji społecznej bezpowrotnie zmieniły dotychczasowe obyczaje konwersacyjne. Popularne niegdyś listy prywatne, ich forma, treść i styl, sukcesywnie zastąpione zostały przez krótkie wiadomości tekstowe przesyłane za pośrednictwem telefonów (SMS), aplikacji smartfonowych, komunikatorów internetowych itp. Możliwe, że jedną z ostatnich sytuacji determinujących najmłodsze pokolenie do redagowania klasycznych listów są okoliczności i wymagania szkolne (odseparowane od rzeczywistości komunikacyjnej, a także codziennych potrzeb). Wszakże list prywatny nadal jest jedną z dłuższych form pisemnych wymaganych w podstawie programowej i programach nauczania edukacji polonistycznej¹.

Niniejszy artykuł ma na celu zaprezentowanie kompetencji tekstotwórczej i sposobu realizacji stylu listu nieoficjalnego – prywatnego przez uczniów szkoły podstawowej. Materiał badawczy zgromadzony został podczas monitoringu (diagnozy poziomu) umiejętności polonistycznych przeprowadzonego wśród uczniów klas IV–VII w dwóch szkołach podstawowych w Gminie Gniewino (Pomorce). Forma przeprowadzonej diagnozy zbliżona była do sytuacji egzaminacyjnej. We wszystkich klasach polecenie zbudowane było w ten sam sposób, aby umożliwić sprawdzenie, czy w określonych obszarach następuje przyrost badanych kompetencji.

¹ Odniesienie do załącznika 2 podstawy programowej za: Rozporządzenie, 2017: 34, 64.

Uczniowie kolejnych roczników mieli odpowiednio podniesiony stopień trudności², przy czym uczniowie klas piątej i szóstej otrzymali identyczne zadanie. Jego celem było napisanie listu do kolegi/koleżanki na konkretny temat³.

Napisanie listu prywatnego w sztucznej sytuacji szkolnej (o charakterze sprawdzającym poziom kompetencji) wymagało od uczniów odtworzenia zdobytych w toku kształcenia wiadomości związanych z głównymi cechami danej formy (gatunkowej) wypowiedzi: „co, w jakiej kolejności, jakimi typowymi środkami językowymi [...] bazy, na której każdy indywidualnie nadbudowuje własny tekst” (Nowak, 2014: 174), oraz realizacji zadanego tematu. Taki zarysowany schemat (swoisty „szkielet”) wyznaczników danej formy wypowiedzi z podstawową zawartością treściową najważniejszych części kompozycyjnych (wstępu, rozwinięcia, zakończenia) oraz najistotniejsze cechy językowe składają się również na podstawowe kryteria stosowane przy ocenie pracy pisemnej ucznia. Do najważniejszych komponentów gatunkowych listu prywatnego zaliczają się:

- zasygnalizowanie miejsca i daty pisania listu;
- wskazanie adresata;
- określenie nadawcy;
- treść właściwa (zasadnicza realizacja tematu);
- wprowadzenie elementów opisu, opowiadania;
- podtrzymanie kontaktu;
- zaprezentowanie emocji;
- wprowadzenie formuły pożegnalnej (zob. Nowak, 2014: 175, 177).

Istotnym aspektem oceny pracy uczniowskiej w określonej formie gatunkowej jest także zastosowanie i utrzymanie adekwatnego, jednolitego stylu bezpośrednio wynikającego z przynależności do gatunku⁴. Według teorii Michaiła Bachtina, styl

² Podniesienie poziomu trudności związane było z wymaganiami dotyczącymi realizacji poszczególnych elementów warstwy tekstowej listu (patrz s. 4–5 niniejszego artykułu). Im wyższy poziom kształcenia, tym sposób oceniania (przyznawania punktów) za poszczególne elementy był bardziej krytyczny, na przykład w klasie czwartej za prawidłową kompozycję wypowiedzi uznawano: graficzny układ listu, właściwą kolejność akapitów (niekoniecznie graficznie wydzielonych); dopuszczalne były 4 błędy językowe, 5 błędów ortograficznych, 7 błędów interpunkcyjnych w tekście; dla porównania w klasie siódmej za prawidłową kompozycję wypowiedzi uznawano: graficzny układ listu, właściwą kolejność akapitów i min. 2 z nich wyodrębnione graficznie; dopuszczalne były 2 błędy językowe, 1 błąd ortograficzny, 5 błędów interpunkcyjnych w tekście; wzrastał też poziom trudności realizacji tematu – treści zasadniczej podanej w poleceniach (patrz przypis 3).

³ Tematy listów wraz z poleceniami zostały przytoczone w dalszej części artykułu, analizującej zebrany materiał badawczy (s. 8).

⁴ „Treści nauczania – wymagania szczegółowe kl. 4–8: II. Kształcenie językowe. 2. Zróżnicowanie języka. Uczeń: 1) wskazuje główne cechy języka mówionego i języka pisanego; 2) posługuje się oficjalną i nieoficjalną odmianą polszczyzny; 3) używa stylu stosownego do sytuacji komunikacyjnej; [...] 6) rozpoznaje słownictwo neutralne i wartościujące, rozumie ich funkcje w tekście; 7) dostosowuje sposób wyrażania się do zamierzonego celu wypowiedzi” (Rozporządzenie, 2017: 63).

jest jednym z wyznaczników gatunkowych – „gdzie styl, tam i gatunek” (Bachtin, 1986: 356). Charakterystyczny dla konkretnej formy gatunkowej wypowiedzi styl rozumiany jest „jako zespół środków językowych (systemowych i niesystemowych), które wnoszą do wypowiedzi – na skutek odpowiedniego wyboru, transformacji i organizacji – nacechowanie ekspresywne, głównie estetyczne, nadające wypowiedzi szczególny kształt i szczególne funkcje” (Wilkoń, 2000: 13). Typowy dla formy listu nieoficjalnego – prywatnego będzie zatem adekwatny styl nieoficjalny, potoczny. Rozumiany jako odmiana języka etnicznego występująca w sytuacjach o niskim stopniu oficjalności. „Język ten określany bywa także jako kolokwialny lub mówiony, ustny (oralny), jako codzienna, obiegowa, nieoficjalna polszczyzna” (Warchała, 2003: 7). Problem ujęcia stylu, odmiany czy wreszcie języka potocznego ujawnia także inne układy opozycyjne: „[...] potoczność względem poetyckości (języka poetyckiego), względem naukowości (języka naukowego) i względem oficjalności (języka oficjalnego)” (Warchała, 2003: 8).

Brak precyzyjnej definicji potoczności oraz niejednoznaczność i rozbieżności stanowisk badaczy związane są z substancjalną postacią języka potocznego. Jest (a raczej był) on kojarzony zwłaszcza z odmianą mówioną, ale szeroki zasięg (rozwój kultury masowej, przemiana koncepcji *mimesis* w literaturze, uniwersalizacja prasy, radia, telewizji i przede wszystkim Internetu rewolucjonizującego sposób komunikowania się), powszechność użycia sprawiają, że odmiana ta ma swoje realizacje pisane. Należą do nich takie formy, jak: list prywatny, kartka pocztowa, e-mail prywatny, SMS, wiadomości na komunikatorach internetowych itp. (zob. Warchała, 2003: 9–16).

Przynależność stylu do tych konkretnych form gatunkowych wynika z charakteru zawartych w nich treści prywatnych, często intymnych, osobistych wyznań, dotyczących spraw codziennych, a niekiedy zanurzonych sytuacyjnie, wymagających znajomości kontekstu. Styl potoczny identyfikowany jest również z określeniami: „język codzienny”, „zwykły, prosty język”, „niestandardowy język”. Przypisuje się mu dwa zasadnicze warianty: neutralny (standardowy) i nacechowany. Pierwszy z nich występuje w sytuacjach półoficjalnych, takich jak rozmowa z nieznanymi i znajomymi w miejscach publicznych. Drugi, zdecydowanie bardziej poufały – w sytuacjach koleżeńskich, rodzinnych, prywatnych (zob. Warchała, 2003: 14–15).

Biorąc powyższe pod uwagę, odpowiednie zrealizowanie zadania napisania listu prywatnego wymagało od uczniów nie tylko kreatywności w sposobie realizacji tematu, ale także znajomości formy gatunkowej (komponentów listu), zastosowania odpowiedniego stylu wypowiedzi (nieoficjalnego/prywatnego) oraz poprawności językowej (w tym ortograficznej i interpunkcyjnej). W opisywanej diagnozie kompetencji tekstotwórczej analizie poddane zostały poszczególne elementy warstwy tekstowej listu:

- komponenty gatunkowe (data i miejsce nadania, zwrot adresatywny, podpis oraz dodatkowo pozdrowienia i/lub PS);
- kompozycja (układ graficzny listu, trójdzielna kompozycja treści – wstęp, rozwinięcie, zakończenie);
- język (poprawność składniowa, fleksyjna, leksykalna);
- ortografia;
- interpunkcja;
- styl (nieoficjalny – oficjalny);
- realizacja tematu – treść (nawiązanie kontaktu z adresatem, cel, zawiązanie treści, treść zasadnicza podana w poleceniu⁵, rozwiązanie i dodatkowo: kreatywność).

Pierwszą, najważniejszą cechą listu jest jego charakter podmiotowy: sygnatura podmiotowości obecna jest w każdym aspekcie tekstu (treściowym, kompozycyjnym, stylistycznym, językowym) oraz w każdym jego wymiarze (literackim, psychologicznym, socjologicznym i innych) (zob. Całek, 2019: 82). Charakter konkretnego listu skorelowany jest z sytuacyjnością procesu pisania: powstaje on w określonym miejscu i czasie, które tworzą jego kontekst, reprezentuje aktualną, a równocześnie momentalną reakcję na rzeczywistość zewnętrzną oraz na stan wewnętrzny autora. Stanowi to o unikatowości zapisu epistolograficznego. Jak słusznie zauważa Anita Całek:

[...] sam akt pisania podjęty przez nadawcę modyfikuje jego odbiór świata (list tak rozumiany staje się narzędziem analizy rzeczywistości, miejscem jej interpretacji, a czasami środkiem umożliwiającym jej życzeniowe modelowanie bądź też terapeutyczne przepracowanie). Uwarunkowania sytuacyjne, które kształtują ostateczną formę wypowiedzi epistolograficznej, mają najczęściej czasowy charakter (Całek, 2019: 83).

List jako dłuższą formę (szkolnej) wypowiedzi pisemnej cechuje także utrwalona organizacja całości tekstu, która daje nadawcy konkretne możliwości (czy w sytuacji szkolnej: wymagania gatunkowo-stylistyczne), na przykład: poziom metatekstowy i tworzenie wypowiedzi jako wielopoziomowej struktury (z odsyłaczami do intertekstów), dostępność formy graficznej, skoncentrowanie na monologu jako podstawowej formie podawczej, pozwalającej nadawcy na ekspresję pozbawioną ingerencji odbiorcy listu. Pisemny charakter wypowiedzi determinuje również styl, wykorzy-

⁵ W ocenie treści zasadniczej na poziomie klasy czwartej ważne było zaprezentowanie (charakterystyka) dowolnie wybranej postaci, która w opinii ucznia jest superbohaterem, oraz uzasadnienie swojej opinii. W klasach V–VI – zaprezentowanie swojego ulubionego, dowolnie wybranego tekstu kultury, który w opinii ucznia pozwala odbywać podróże (z motywem podróży), oraz uzasadnienie swojej opinii. A w klasie siódmej – zaprezentowanie dowolnie wybranego, krytycznie ocenionego tekstu kultury, który był rozczarowujący dla ucznia, oraz uzasadnienie swojej opinii.

stywane konstrukcje składniowe, poziom słownictwa, słowotwórstwa i fleksji. Kryteria językowe listu zanalizowane przez Annę Kałkowską⁶ pozwoliły na sformułowanie następujących wniosków:

[...] list powstaje w sytuacji monologicznej (w formie mowy wewnętrznej), ale jest zorganizowany jako dialog z nieobecny partnerem. Polega na imitacji dialogu, będąc pisaną wersją języka mówionego (i wykorzystując język nieoficjalny), dlatego też autorka nazwała go „językiem wtórnie mówionym”. [...] Także pojedynczy list jest wewnętrznie zdialogizowany: albo nadawca sam zadaje sobie pytania (w imieniu adresata) i na nie odpowiada, albo dyskutuje z nieobecny odbiorcą (imitacja rozmowy odbywa się przez naśladowanie replik, pytania retoryczne i wykrzyknienia). Naśladowanie rozmowy odbywa się też za pomocą sygnałów konatywnych (w postaci czasowników: widzisz, wiesz, słuchaj, a także: posłuchaj, mówię, powiadam). List cechuje wewnętrzna spójność, która ma cechy strukturalne i zawiera się w takich elementach, jak: system konwencjonalnych formuł powitalnych i pożegnalnych (formuły terminalne wyznaczające granice tekstu); nawiązanie do korespondencji (podziękowanie za list adresata, odpowiedź na konkretną kwestię tam zawartą, przeprosiny za milczenie), prośby i polecenia, pytania, upewnienia; powiązanie członów listu i stosowanie formalnych wskaźników spójności; powtórzenia i paralelizmy (stanowiące nawiązanie do tradycji retorycznej). Dialogiczność listu wyrażona jest za pomocą odpowiednich środków językowych, które umożliwiają imitowanie dialogu i czynią z niego „akt mowy”. Należą do nich: układ pytanie – odpowiedź (nazwany „kwestionalno-replikującym”), sygnały fatyczne i konatywne, ramy terminalne, system dystrybucji informacji, konwersacyjne elementy języka mówionego, wyrażenia ekspresywne (cyt. za: Całek, 2019: 94–95).

Styl listu jest zatem bezpośrednio związany z sytuacją i okolicznościami, w jakich powstaje. W procesie redagowania listu prywatnego, respektując jego charakterystyczne cechy stylu nieoficjalnego, powinien dochodzić do głosu „twórczy stosunek do języka, ujawniać się inwencja językowa jego użytkowników nieskrępowanych znacznie bardziej ścisłymi, a zarazem sztywnymi normami odmian oficjalnych” (Warchała, 2003: 27).

W przestrzeni edukacji szkolnej (lekcyjnej, egzaminacyjnej), monitorującej poziom kompetencji tekstotwórczych uczniów, okoliczności napisania listu pozostają dalekie od sfery prywatnej. Mamy wówczas do czynienia z sytuacją sztucznie

⁶ W pracy: A. Kałkowska, 1982, *Struktura składniowa listu*, Ossolineum, Wrocław.

determinującą: podmiotowość, motywację, temat oraz przywołane tu już wcześniej aspekty tekstu (treściowy, kompozycyjny, stylistyczny, językowy). Bardzo trudnym zadaniem jest wykreowanie w oficjalnej sytuacji szkolnej „sztucznej sytuacji prywatnej” przez ucznia – autora odgrywającego określoną rolę społeczną sprzeczną z rolą nadawcy listu prywatnego – osoby w bliskiej relacji, na przykład kolegi/koleżanki, lub co najmniej od tej roli daleką. Toteż redagując list (tak jak i inne wypowiedzi pisemne, w których z reguły wymagany jest styl, język oficjalny, przykładowo wypracowanie argumentacyjne, rozprawka itp.), uczeń ma na uwadze przede wszystkim perspektywę kryteriów oceny wypracowania szkolnego. Pisze list, ponieważ takie było polecenie nauczyciela, który następnie sprawdzi i oceni jego tekst⁷. Sytuacja szkolna/egzaminacyjna dominuje nad podmiotowością listu prywatnego, co w konsekwencji ma odzwierciedlenie w warstwie językowej i stylu wypowiedzi. Niewątpliwie półoficjalne, sformalizowane, konwencjonalne akty mowy sprzyjają większej staranności językowej oraz zwiększeniu repertuaru środków składniowych i leksykalnych. Relacje pomiędzy rozmówcami typu: zwierzchnik – podwładny, profesor – student, nauczyciel – uczeń itp., wpływają na wytwarzanie się specyficznych form zachowań językowych, stanowiących istotny składnik „oficjalnych” sytuacji komunikacyjnych. Zachowania te cechuje świadomość istnienia dystansu między rozmówcami (zob. Wilkoń, 2000: 56). Styl nieoficjalny przechodzi przez pryzmat wymagań staranności wedle normy szkolnej i zostaje zastąpiony oficjalnym, w postaci języka urzędowego, pełniącego określoną funkcję i stosowanego w sytuacjach oficjalnych. Język oficjalny występuje przede wszystkim w wersji pisanej w różnych formach gatunkowych. „Z zasady jest to język »zimny«, odpersonalizowany, operujący określoną terminologią, w miarę jednoznaczną, oraz określonymi formułami językowymi, traktowanymi w danym typie wypowiedzi jako niezbędne” (Wilkoń, 2000: 58).

Analiza materiału badawczego

W opisanym badaniu udział wzięło 302 uczniów z klas IV–VII (co stanowiło 80,7% wszystkich uczniów uczących się w szkołach, w których przeprowadzono diagnozę). Tabela 1 prezentuje liczbę badanych uczniów na poszczególnych poziomach edukacji.

⁷ Na temat tendencji w ocenianiu i recenzowaniu tekstów uczniowskich w przestrzeni szkolnej pisałam w artykule: H. Balcerek, 2023, „Czynnik ludzki” w ocenianiu i recenzowaniu tekstów uczniów z ASD, „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego”, t. 32, s. 1–12, <https://www.journals.us.edu.pl/index.php/TPDJP/article/view/15316/12102>.

Liczba uczniów i uczennic biorących udział w badaniu
na poszczególnych poziomach edukacji

Poziom edukacji	Liczba uczniów i uczennic biorących udział w badaniu
klasa czwarta	96
klasa piąta	56
klasa szósta	59
klasa siódma	91
RAZEM	302

Jak już zostało podane, ich zadaniem było napisanie listu (prywatnego) do koleżanki lub kolegi na konkretny temat odpowiednio dostosowany do poziomu edukacji:

- klasa czwarta: *Mikołaj Kopernik został nazwany superbohaterem. A kto dla Ciebie jest takim superbohaterem? Może jakaś postać z książki, filmu lub gry komputerowej? Opowiedz o nim w liście do kolegi lub koleżanki*⁸;
- klasy piąta i szósta: *Dzięki książkom, filmom i grom komputerowym możemy odbywać podróże w nieznane. Napisz list do kolegi lub koleżanki, w którym opowiesz o ulubionej książce lub grze albo o ulubionym filmie, które pozwoliły Ci odbyć taką podróż;*
- klasa siódma: *Napisz list do kolegi lub koleżanki, w którym opowiesz o książce lub filmie albo grze komputerowej, które Cię rozczarowały i nie polecilibyś / nie poleciłabyś ich nikomu. Wskaż cechy książki, filmu lub gry, które wpłynęły na Twoją negatywną ocenę.*

Polecenie napisania listu pozbawione zostało limitu słów – nie podano ani liczby minimalnej, ani maksymalnej. Ocenie nie podlegały jedynie puste arkusze (0 słów), a takich było w sumie niewiele (najwięcej w klasie siódmej – 8%). Im wyższy poziom edukacji, tym prace zawierały więcej słów. Jest to tendencja właściwa i pożądana. Należy jednak zwrócić uwagę, że siódmoklasiści kończący klasę powinni już tworzyć prace znacznie bardziej rozbudowane, liczące około 200 słów. Tymczasem połowa uczniów z tego poziomu nauczania nie była w stanie stworzyć pracy liczącej przynajmniej 100 słów.

W formie wypowiedzi, jaką jest list nieoficjalny, powinien dominować styl potoczny z nacechowaniem emocjonalnym, a nawet kolokwialny, charakterystycz-

⁸ Forma polecenia, składająca się z prostych zdań pojedynczych oraz zaznaczenia wytłuszczonym drukiem najistotniejszych elementów, dostosowana była do możliwości percepcyjnych oraz ewentualnych specjalnych potrzeb edukacyjnych uczniów uczestniczących w badaniu.

ny dla konkretnego kręgu nadawczo-odbiorczego. Uczniowie musieli wpisać w tekst swoją relację/sytuację osobistą, by uwiarygodnić cel i treść listu. Jednak z uwagi na okoliczności pisanego w specyficznej sytuacji szkolnej w analizie materiału badawczego wyraźnie ujawniły się opisane wcześniej trudności z zastosowaniem odpowiedniego stylu wypowiedzi. Problematiczne okazało się modelowanie adresata – kolegi lub koleżanki, podczas gdy faktycznym odbiorcą był oceniający nauczyciel (w tym wypadku badacz). Nadrzędnym celem ucznia było pokazanie odbiorcy rzeczywistości, że zadanie jest dobrze wykonane, i otrzymanie wysokiej liczby punktów/oceny (zob. Guzy, Niesporek-Szamburska, 2013: 54). Około 60% uczniów na poziomie klasy czwartej, piątej i szóstej posługiwało się stylem wystarczająco komunikatywnym, jednolitym i odpowiednim do treści, aczkolwiek nie odpowiadał on cechom stylu potocznego. W analizowanych pracach zabrakło wskazywanych w literaturze najczęściej wymienianych cech wewnątrzjęzykowych, leksykalno-semantycznych, odróżniających język potoczny od innych odmian polszczyzny, takich jak: „nacechowana waloryzacja, nacechowanie regionalne, ograniczony zasięg semantyczny (leksyka głównie nienominująca), daleko posunięta rozciągłość znaczeń, ekspresywność, konkretność, obrazowość (metaforyczność)” (Warchała, 2003: 23). Oto przykłady najczęściej występujących struktur listów z kolejnych poziomów klasy czwartej, piątej i szóstej:

1. *Drogi Patryku Chciałbym opowiedzieć ci o superbohaterze z gry komputerowej Lego Batman. Batman wykazał się wielką odwagą zbudował raketę i poleciał w kosmos, gdzie walczył ze złem i uratował świat przed zagładą. Jest najlepszym superbohaterem jakiego znam, dlatego uważam, że mogę polecić ci tę grę⁹.*
2. *Cześć Koleżanko, chciałam Ci opowiedzieć o mojej ulubionej książce pod tytułem „Ania z zielonego wzgórza” która pozwoliła mi odbyć podróż w nieznanne. Książka była interesująca i bardzo mnie wciągnęła. Była smutna i wzruszająca a najciekawszym momentem w książce było to jak Ania się obudziła i patrząc w okno opisała krajobraz który zobaczyła [...] Polecam tą książkę [...].*
3. *W tym liście chciałbym opowiedzieć ci o mojej ulubionej książce w której są bardzo interesujące sytuacje. Ta książka ma tytuł „W pustyni i w puszczy” Interesujące są w niej takie rzeczy jak np. zabicie lwa czy porwanie dwóch głównych bohaterów czyli Stasia i Nel. Zaczęło się tak [...] [w dalszej części zawarto streszczenie fabuły – H.B.].*

W większości listów, analogicznych treściowo i strukturalnie do przedstawionych przykładów, dominował styl bardziej sformalizowany, charakterystyczny dla sytuacji oficjalnych – szkolny, w dużym stopniu „wyuczony”. Uczniowie operowali utrwalonymi zwrotami, unikali zdrobnień, skrótów myślowych i sformułowań

⁹ W cytatach tekstów uczniowskich zachowano oryginalny zapis ortograficzny i interpunkcyjny.

o wyższym stopniu nacechowania emocjonalnego, wyrażającego na przykład ich zażyłą relację z odbiorcą czy stosunek do opisywanego tekstu kultury. Nawet prezentowane w listach opinie przypominały lekcyjne założenia interpretacji lektur. Brakowało także znaków interpunkcyjnych oddających charakter dialogowości i realizujących funkcję ekspresywną. W listach badanych uczniów można natomiast odnaleźć cały repertuar cech językowych odmiany oficjalnej, takich jak: skłonność do tworzenia form składniowych opisujących cały kontekst, duża frekwencja struktur nominalnych, ograniczenie hipotaksy na rzecz rozbudowanych zdań pojedynczych, duża frekwencja powtórzeń rzeczownikowych, nieodmienność nazw, brak derywatów ekspresywnych, szablony językowe, częste występowanie wypowiedzeń metaforycznych i wyrazów abstrakcyjnych. Aleksander Wilkoń wymienia trzy grupy cech języka oficjalnego (zob. Wilkoń, 2000: 60–62):

- tendencja do terminologicznego nasycenia tekstów i odcięcia się tym samym od odmiany potocznej, na przykład tworzenie dwu-, trzywyrazowych grup typu: *wielką odwagą, uratował świat przed zagładą, mogę polecić Ci, pozwoliła mi odbyć, bardzo mnie wciągnęła*; wprowadzenie wyrazów urzędowych, podręcznikowych – charakterystycznych dla dyskursu szkolnego, co można potraktować jako skłonność do fasadowości tego języka;
- skłonność do redundancji;
- tendencja do posługiwania się elementami języka naukowego z zakresu kształcenia literacko-kulturowego – opiniami wyuczonymi na lekcjach języka polskiego.

Na poziomie klasy siódmej ogólna ocena poprawności stylistycznej, komunikatywność wypowiedzi, jednolitość i spójność stylu wypracowania były nieco słabsze niż w klasach młodszych. Nadal w listach prywatnych dominował styl oficjalny, natomiast pojawiły się na tle ogółu pojedyncze prace, w których piszący częściej podejmowali próby stosowania stylu prywatnego i byli bardziej kreatywni językowo. Co prawda, uczniowie popełniali sporo błędów językowych, ortograficznych i interpunkcyjnych, aczkolwiek dało się odczuć bardziej zażyłą relację nadawczo-odbiorczą dzięki zastosowaniu skrótów myślowych i pewnych niedomówień. Pojawiło się także więcej wyrażen ekspresywnych i indywidualnych opinii nacechowanych emocjonalnie. Dodatkowo, właściwie posługiwali się socjolektami i profesjonalizmami ze sfery gier komputerowych. Oto wybrane przykłady:

1. *Cześć Cezar opowiem ci o grze którom ostatnio kupilem. Był to Cyberpank którego ci nie polecam zlagowany jak to dziecko grające w fortnite, tektór packi się nie wczytują a gram na ustawieniach które powinny grę na płynnym obrazie steroać – a jest na odwrót. Choć fabuła niezła to jak dla mnie powinni powstrzymać się jeszcze rok przed jej wypuszczeniem, żeby dopracować szczegóły. Szczerze za takie pieniądze nie polecam. Kup sobie lepiej GTA V lub Wiedźmin dziki gon.*

2. *Cześć Maks z tej strony Jakub R. piszę do ciebie list ponieważ chciałbym ci powiedzieć o grze która mnie rozczarowała gra posiada nazwe Fortnite – rozczarowała mnie ponieważ w tej grze jest co chwile nowy update i trzeba co minutę aktualizować tę grę ma słabą grafikę małe dzieci cię wyzywają od „botów” budują miliony ścian i robią sky basę i do tego waży dużo pamięci i to tyle. Nie polecam grać ci w tą grę.*
3. *Hej! Jak się masz? Dawno do siebie nie pisaliśmy. Może odpisałyś i powiedział co tam u Ciebie? Mniejsza o to – piszę abyś nie popełnił tego błędu co ja. Słyszałaś może o tej nowej grze „Jak przetrwać 21.15.2137”? No to kosztuje ona 69 zł. Ostatnio bardzo się na nią napaliłem i myślałem, że jest fajna. Niby pierwsze wrażenie robi dobre, ale po godzinie grania zmieniłem zdanie. Według mnie za dużo razy Bedoes i Papież zabijają graczy. No i mogliby jeszcze skórkę White’a poprawić. Okej to ja już kończę, bo chciałem cię tylko ostrzec przed zakupem. No to narka. Bye.*
4. *Cześć Paulina!*

Słuchaj muszę ci coś powiedzieć Ostatnio znalazłam na necie taką grę komputerową, która szczerze bardzo mnie rozczarowała, bo myślałam, że będzie lepsza.

Jest to taka gra Lauge of Legends. W skrócie LOL ;) myślałam, że będzie fajna, bo wszyscy w nią teraz grają i pomyślałam, że ja też spróbuję, ale bardzo się zawiodłam i nie poleciłabym jej nikomu. Za mało postaci, zdobywania punktów, leveli itd. I ogólnie jest bardzo nudna. Na początku tutorial ci wszystko pokazuje, a gdy już wchodzisz na mapkę to ogólnie musisz rozwalać bazy przeciwników, największą na końcu i twoja drużyna wygrywa, a ty wbijasz level, ale jeszcze nie możesz za te punkty skonfigurować nowej postaci. Trochę to bez sensu no nie?skoro tylko jedna rozgrywka trwa jakieś 30 minut, no to moim zdaniem powinien być jakiś bonus. Tak dużo dobrego słyszałam o tej grze, że ją sobie pobrałam, ale to była tylko strata czasu i pamięci na kompie. Naprawdę nie polecam.

Do zobaczenia za niedługo Paula.

Pomimo pojawiających się błędów (licznych w przykładach 1. i 2.) próba zachowania nieoficjalnego stylu listu jest jednak warta docenienia. A przecież norma języka potocznego i jego kodyfikacja także wywołują różnicę zdań. Mówi się o normie kolokwialnej, swobodnej, o różnych poziomach normy oraz o ograniczonej kodyfikacji i wariacji reguł gramatycznych (zob. Warchala, 2003: 21). „Potoczność bywa charakteryzowana w opozycji do oficjalności, jako ta odmiana, która funkcjonuje w sytuacjach o zmniejszonym stopniu sformalizowania stosunków relacji i użytych środków” (Warchala, 2003: 125). Dlatego taka uczniowska próba wyjścia poza tekst oficjalny, w którym „uczestnicy procesu komunikacyjnego są przedstawicielami (czy może lepiej: wyrazicielami) jakiejś grupy społecznej, a »nie osobami prywatnymi«” (Warchala, 2003: 113), jest na tyle istotna, że należy ją brać pod uwagę jako

punkt na drodze kształcenia, dążąc do wypracowywania stylu właściwego tej formie wypowiedzi pisemnej.

Podsumowując, widoczna w wynikach badań zmiana stylu listów prywatnych na oficjalny, bardziej sformalizowany, wyuczony w przestrzeni szkolnej niewątpliwie determinowana jest sztuczną sytuacją komunikacji listownej, wymagającą od ucznia wykazania się kompetencjami z zakresu tworzenia szkolnej dłuższej formy wypowiedzi pisemnej. Język oficjalny kojarzony jest z zasadami: jakości, grzeczności, skromności, hojności i taktu, a najważniejszym parametrem zasady grzeczności jest dystans.

Jeśli nieoficjalność / oficjalność ma się stać kategorią klasyfikującą, powinniśmy w miarę precyzyjnie umieć powiedzieć, czym charakteryzuje się oficjalność – czy jest to cecha substancjalna, posiadająca jakieś wykładniki gramatyczne, czy raczej trafniej będzie ująć problem oficjalności w pragmatycznych kategoriach strategii interakcyjnej, a zatem nie tylko jako właściwość systemu językowego, ale rodzaj reguły budowania tekstu adekwatnego do stopnia sformalizowania sytuacji. Oficjalność byłaby więc pojmowana jako rodzaj postmodernistycznie rozumianej gry, którą podejmują uczestnicy interakcji, aby budować swój status (Warchała, 2003: 125).

Cechy charakterystyczne procesu kształcenia (i treści nauczania) determinują realizację listu prywatnego w określonej roli w systemie szkolnym – ucznia, piszącego tekst uczniowski, który podlega ocenie. Rozwijanie kompetencji tekstotwórczej w tej formie nie jest współmierne z potrzebami komunikacyjnymi współczesnych nastolatków, gdyż prywatnie nie piszą oni listów, zatem nie mają okazji doskonalenia się w tym zakresie. Jeśli posługują się pisanymi formami komunikacji, to są to raczej środki i narzędzia elektroniczne, które maksymalnie skracają czas kontaktu i koncentrują się na szybkim przekazaniu krótkiej informacji, jak na przykład różnego typu komunikatory internetowe, SMS-y itp. Być może należałoby, podążając za obserwowanymi zmianami, zmienić również sposób patrzenia na potrzeby i cele dotychczasowego kształcenia zarówno formy listu prywatnego, jak i wymaganego stylu.

Bibliografia

- Bachtin M., 1986, *Estetyka twórczości słownej*, tłum. D. Ulicka, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Całek A., 2019, *Nowa teoria listu*, Księgarnia Akademicka, Kraków, <https://doi.org/10.12797/9788381380027>.

- Guzy A., Niesporek-Szamburska B., 2013, *Uczniowskie zmagania ze słowem. O pisaniu dłuższej formy wypowiedzi na różnych poziomach nauczania*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Didacticam Litterarum Poloniarum et Linguae Polonae Pertinentia”, nr 4, s. 45–63.
- Nowak E., 2014, *Stworzyć tekst. Uczniowska kompetencja tekstotwórcza w edukacji polonistycznej*, Universitas, Kraków.
- Rozporządzenie, 2017, Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U., poz. 356 z późn. zm.
- Sztachelska J., Dąbrowicz E., 2000, *Sztuka pisania. O liście polskim w wieku XIX*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Warchała J., 2003, *Kategoria potoczności w języku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Wilkoń A., 2000, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

Helena Balcerek – doktor nauk humanistycznych, językoznawczyni zatrudniona w Zakładzie Edukacji Polonistycznej i Kształcenia Ustawicznego na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, członkini Pracowni Badań Edukacji Polonistycznej i Medialnej oraz Polskiego Towarzystwa Edukacji Medialnej, jurorka Mazowieckiego Komitetu Olimpiady Literatury i Języka Polskiego dla Szkół Podstawowych. Wieloletnia nauczycielka języka polskiego w warszawskiej szkole podstawowej z oddziałami integracyjnymi. Prowadzi zajęcia dla studentów specjalizacji nauczycielskiej i logopedii. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół trzech obszarów badawczych: lingwodydaktyki, neurolingwistyki oraz socjologii. Dotyczą przede wszystkim edukacji językowej/komunikacyjnej (w tym tekstotwórczej) uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (głównie z zaburzeniami w spektrum autyzmu – ASD). Szczególnie interesują ją zagadnienia poziomu kompetencji językowo-komunikacyjnych uczniów II etapu edukacji, metody i strategie kształcenia sprawności językowych oraz wykorzystanie w tym procesie tradycyjnych i nowych narzędzi dydaktycznych, takich jak film i współczesne media.

Helena Balcerek – PhD in humanities, works as a faculty member at the Department of Polish Studies and Lifelong Learning, Faculty of Polish Studies, University of Warsaw. She is a member of the Research Laboratory of Polish and Media Education and the Polish Society

for Media Education. Additionally, she serves as a juror for the Mazovian Committee of the Polish Literature and Language Contest (Olympiad) for Primary Schools. With extensive experience, she taught Polish in primary school integrated classes. Her scientific interests are focused on three main research areas: linguistics, neurolinguistics, and sociology. Her research primarily concerns language and communication education, including text formation, for students with special educational needs, particularly those with autism spectrum disorders (ASD). She is particularly interested in the linguistic and communicative competences of students at the second level of education, as well as methods and strategies for teaching language skills. She also focuses on the utilization of both traditional and modern teaching tools, such as film and contemporary media, in this process.